

20 *rolé* (gen.) pole – 24 *rozeznánie* znalost – 27 *po cti stojie* usilují o čest – 28 *kojie* ukájejí – 31 *o nich slavi* oslavuje je – 37 *zvlášči* zvláštní; *vóle* vůle, žádost, vášeň – 38 *právě* správně, řádně, pravdivě – 45 *obchodí* se zabývá se – 46 *vzplodí* povýší, povznese – 56 *stój* po moudrosti usilují o moudrost

Nadpis: *Pietas* zbožnost – 59 *by dával* abys dával – 60 *ač jestliže* – 64 *nekojí* nechlácholí, netiší – nadpis: *Justicia* spravedlnost – 65 *netěž* se netaž se; *na tajnici* na tajemství – nadpis: *Fortitudo* statečnost – 71 *nerod* tbatí nedbej – 73 *jmenovaný* pověstný – 74 *obznamenany* poznamenaný – nadpis: *Prudencia* moudrost – 78 *nejistost* nejistá věc; *zpravovati* napravorovati – nadpis: *Temperancia* střídmost, umírněnost – 83 *šědrost* kvasu bohatost hostiny – 85 *dařiti* obdarovávati – 91 *rovny* přiměřený – 94 *plývá* pluje – nadpis: *Providencia* prozřavost, starostlivost – 97 *nezpravili* nevyprávěli – 100 *schováš* uchováš – nadpis: *Memoria* paměť – 101 *vzýval* nazýval – 102 *by mieval* že má – 109 *radný* rozšafný, moudrý – 110 *ubývá* chybí – 111 *přirozenie* příroda – 112 *nevini* nedopouští se viny – 115 *přehověj* mu buď k němu shovívavý; *razit* radím – 117 *schodil* zahynul – 118 *vejvodil* vévodil, předčil – nadpis: *Modestia* umírněnost, skromnost – 123 *sědámie* souboj – 124 *náhlý* prudký, divoký – 125 *nerod* *pěče* mieti nestarej se – 132 *chovaj* se střež se – 134 *zplodí* způsobí – 136 *stolcem* sedí trůni – 137 *připuzen* pohnán – 139 *ustavičen* stálý – 140 *vzdóra* násilí – 142 *křivý* nespravedlivý; *súdcí* soudcem, jako soudce – 144 *přieti* býti přítelem – 145 *nerod* *rozžěleti* nerozlítostňuj – nadpis: *Perseverantia* vytrvalost – 152 *tále* zástava – 154 *přistala* zůstala – 155 *rovně* přiměřeně, skromně – 161 *učíň* se bláznem bláznivě, pošetile si veď; *při času* ve vhodnou dobu – 163 *plod* *veselé* vesel se – 166 *v čas* v pravý čas – 169 *lakomstvie* chtivost, lakota – 172 *jmě* jméno – 176 *vlásti* vládnouti; *žiti* užívatí – 179 *zapiti* se opítí se – 184 *všake* však – 190 *poruč* svěř; *známota* vyšetření – 195: proto zlí mají štěstí – 198 *obmysliti* předvídati – 200 *pomnieti* pamatovati – 208 *zděje* učiní – 213 *prosvietí* probleskne – 217 *slédí* slídí – 225 *vilenie* smilstvo – 231 *na dlúžě* trátí dlouho trvatí – 232 *zamietati* odmítati – 239 *ni* *tbaj* ani nedbej

ALAN

Volněji než překladatel Katona zacházel se svou předlohou český upravovatel *Alana*. Autor této předlohy, básník a theolog Alanus ab Insulis (z 12. stol.), pokusil se ve své básni, nazvané *Anticlaudianus*, smířit náboženský ideál života se světským (dvorským); líčí, jak Příroda se svými pomocnicemi Ctnostmi tvoří dokonalého člověka, jenž nakonec dovede zvítězit nad Neřestmi; Ctnosti a Neřesti, jež vystupují jako jednající postavy, nejsou však vzaty ze systému theologického, nýbrž z kodexu morálky rytířské. Z původního námětu *Alanova* v české skladbě mnoho nezůstalo, jednak proto, že náš básník nepřekládal z originálu, nýbrž jen z prozaického obsahu, zejména však proto, že použil námětu jako rámce pro podání nejrozmanitějších poučení přírodovědných, čerpaných z různých soudobých kompendií knižních (místy se však odvolává i na výklady „prostých lidí“, tedy snad na jakousi lidovou tradici). Zajímavé připojuje závěrem motiv sváru čtyř dcer božích, který v originále není.

V naší ukázce líčí básník, jak Věhlasnost (Moudrost) cestou k Bohu – kam byla vyslána, aby pro dokonalého člověka vyžádala též dokonalou duši – poznává přírodní a kosmické jevy. Zajímavé je pozorovat, jak autor řeší nedostatky odborné české terminologie ještě jen prostým přejetím názvů latinských.

Také dvanást větruov vzvždě,
tyť pořádně jáz povědě:
Na vzhod Sluncě Subsolanus,
k tomu Eurus a Vulturnus,

- 5 odpad Sluncě jest Zefierus,
na poledne jest Africus,
podlé toho Auster, Notus,
na puolnoci jest Aquillo,
Circius, Boreas, Stylo.
- 10 Takže čtyřie jmenování
a osm obapol dáni;
čtyřie slovú cardinales
a osm collaterales.
Tiť jsou u moři stvořeni
a na čtvero rozděleni.
- 15 Když se ti z moře poberú
a u povětrie se sberú,
dívněť se velmi obrazie.
A kdež se v jeskyně vrazie,
tuť se počnú dívně miesti,
až se země musí tříesti.
- 20 Odtud přichodí třěsenie
podlé božieho volenie.
Když vietř ot vzchod Sluncě věje,
ten má tu moc, že to zděje:
dešč u povětrí otvodí,
avšak dešči přieliš neškodí.
- 30 A když od poledne přide,
že svú mocí silně přide,
tehdy neduh v lidu zbuzuje,
svú mocí mnohé smucuje.
A když ot západa vzchodí,
totoť svú mocí přivodí:
dešč v uoblaky připravuje
- 35 a jím veš svět obvlažuje.
Když pak ot puolnoci pluove,
ten vietř Aquillo sluove;
ten dešč ot nás otvracuje,
svú silú mnoho zvracuje
a povětrie čistí také,
činí divy nejednaké.
Podlé těch osm větrové,
jenž jsou menováni v nově.
Těchto moci také vějí,
45 jakož oni, takéž ti zdějí;

všakž menší moc mají mieti,
nemohú tak sílně vieti.

330
Každý vietr dva dny vieti 78
muož a v těch svú vóli vzdieti,
50 pričiniac šest hodin k tomu;
pak se vrátí k svému domu,
kromě ač mu hvězda zkazí
v ten čas, že mu překazí,
že bude věčší moc mieti, 90
55 tiem spieše konec vziati.
Túž mocí muože déle tráti.
Toť jest říedko znamenati.
Všech dvanáste větruov dáno,
jakž jest pořád jmenováno. 88

60 V tom nebi když to vše zvědě,
ottud pak výše pojide.

Sedm nebí uzřě potom,
toť chci pověděti o tom, 100
v nichž sedm planet přebývá,
65 každý svým časem otbývá.
Těch dva česky jména máta
a pět česky jmen nemáta:
Měsiec, Slunce, tak dva slovú,
Venus, Mars, tať po nich plovú, 105
70 Merkurius, Saturnus, k tomu
Jupiter, každý v svém domu
i v svém nebi má obláštnost,
rozličných nebí věhlasnost.

V tom nebi, kdež Slunce bývá, 110
75 zvědě, že neotpočívá,
že vždy okolností běží,
neotpočívá ni leží,
jednoť živí, moří, rodí,
obnovuje, že výše vzchodí.
80 Tatoť moc jest Slunci dána,
tiem moc jeho svrchována.

O Měsiei také zvědě,
když přibývá, toť povědě,
tehdy mořě tak přibývá,
85 a když schodí, tehdy ubývá.

Merkurius, Venus také
ta dva máta běhy také:
jeden před Sluncem vždy bývá,
druhý za Sluncem se skrývá.
90 Iupiter, Mars tu moc máta,
hlad činíta, lidem ztráta.
Saturnus, ten má běh taký,
tvoříť mráz i pod uoblaky.
Saturnus vysoko vzchodí,
95 nade vše výsosti vejvodí;
třidcět let svooj běh skonává,
s jinými se nesrovnává;
studené a suché také,
toť má přirozenie všakě.

100 Venus dvě létě vejvodí,
horkost a vlažnost mu škodí:
jedno léto zvieridlnicě,
druhé léto jest dennicě.

105 Mars patnádcěte let přebývá,
v těch letech hladu užívá;
jest horek a sůch v svěm domu
a běžíť před Sluncem k tomu.

110 Merkurius v svéj vláštности
sedm let přebývá v cnosti
a jest studen a sůch k tomu,
kupcuom hodí se v svěm domu.

115 Iupiter dvanást let bývá,
v těch panstvie svého užívá;
máť horkost a vlažnost v sobě,
jestiť jako právě robě.

Slunce dvadcět bez jednoho
léta má běhu přěmnoho;

- horko, sucho jest v své moci,
v tej přebývá bez pomoci.
- 120 Měsiec osm let přechodí,
studenost a vláhu rodí.
Toť povědě, proč přibývá,
proč mu světlosti ubývá:
Kolo vláščie k svému běhu
125 na nebi má i rozběhu,
k tomu má přirozenie.
Světlost nejma z přirozenie,
jedno od Sluncě ji béře;
když se k němu blíž přibéře,
130 tehdy světlost bude mieti,
jakž se nám udá viděti;
blížež, blížež když přivievá,
tehdy věčší světlost mievá.
Jakž se počne vzdalovati,
135 tak světlosti má zbývati;
a jakž konec kola bude,
tudy všeho světla zbude.
Jakž se počne vracěvati,
tak světlost počne vzímati.
- 140 Ot Sluncě, jakž jsem pověděl
a v rozličném písmě zvěděl,
pod Sluncem se zlato rodí,
pod Měsiecem stříbro vzchodí,
Merkurius rtuť přivodí,
145 Mars z své moci čistec plodí,
Venus měď činí na novo,
Saturnus plodí olovo,
Iupiter v železě brodí,
a tak druh druhu neuškodí.
- 150 Co jest pak to, chci tázati
a rozumně ukázati,
což jest černého, ješto bývá,
v Měsieci se pokrývá.
Toť se to tak znamenává
155 studenost a vlažnost z práva,
jenž z svého má přirozenie.

Všakž každá věc, co má mieti,
z přirozenie má přijieti,
o němž já chci pověděti,
160 muož to každý rád zvěděti.
Což jest hodin rok od roka,
jakž buoh stvořil jest z vysoka,
každý čásek i hodina
vláščí hvězdu svého čina
165 má mieti, jenž tu vejvodí.
Druhá druhé nic neškodí.
Ty hvězdy, jakž jich jest mnoho,
však každá užívá toho,
že má vlášcie přirozenie,
170 svědčít naše narozenie;
každát také to zpravuje,
své řemeslo opravuje.
Ktož pak na jiné upadne
řemeslo, že pak zvlášče spadne
175 než hvězda, pod níž se rodil.
Tenť sobě uškodil,
tomuť nelže nikdy vzníti,
musít věčně ve psí býti.

Kak jest pak stvořeno nebe,
180 toť zvěděti chci od tebe.
Jest stvořeno v uokrúhlosti
a z vysoké okolnosti
a vždy opak světa běží
a svůj firmament tak stěží,
185 že Měsiec i Slunce, také
k tomu hvězdy všelikaké
povslun Sluncě běhají,
proti nebi válku mají.
Toť jest proto učiněno,
190 boží volí vymyšleno,
by toho takto nebylo,
že by se neprotivilo,
musilo by se zdřískati
nebe i všecko zlámati
195 pro tu prudkost, jenž má v sobě.
Protož nejmá nic rozvlaku,
veždyť běží bez rozpaku.

200 Ot Měsícě vše zřiece,
když ot ohně pravá svieč,
hvězda jest, jenž Ether sluove.
Tuť moc anděluov pluove,
jenž jsú k tomu usazeni
a nám na pomoc stvořeni,
že ny mají zpravovati,
205 ote ďábla ostřiehati.

Těch všech věcí menovaných,
světu na rozdiel otdaných,
když již zvědě, tehdy tišě
na nebe pojide výše.
210 Dojide nebě osmého,
firmamenta přetvrdého.
Tu uzřě hvězdu Yades
a k tomu divnú Pliades,
Zodiaka také zvědě,
215 co se znamená, povědě:
Dvanást hvězd, toť jest puol kola,
jenž s vrchu i také z dola
mají věčší moc než jiné;
ižádná těch neodpočine.
220 Tuť dvanáste jest znamení,
jenž světu činie proměny.
Jiných hvězd také
uzřě i znamenie všaké.
Leč z jitra, leč od večera,
225 každá hvězda své znamenie
má i vláščie přirozenie.
O všech nelžě vypraviti.
Ktož chce velikost zvěděti
všech hvězd, to chci pověděti.
230 Každá hvězda, jakž vyniká
z svého běhu, jest veliká
jakož veš svět kromě moře;
tak větší mistři hovořie.
Proč jest to tak, sprostní ptají,
235 že se hvězdy drobný zdají?
Toť činí hrozná vysokost,
ot nás veliká dalekost;

kteráž výše znamená sě,
tať nám sprostným menšie zdá sě.

- 240 Jedna divná věc pak bývá,
 toho sprostný lid pak užívá,
 mní, by hvězdy sě čistily,
 aneb na spadení byly.
 O tom takž chci pověděti,
245 jakž mi sě dalo zvěděti:
 Když na zemi ticho bývá,
 toho povětrie užívá,
 že sě zdvihne pod uoblaky,
 s uohněm učiní boj taký,
250 že sě oheň jeho hodí,
 doluov střěle, mu neškodí,
 mimo hvězdy pryč sě běře
 a ku povětrí sě děře;
 i učiní světlost takú,
255 jenž vidímy v tom oblaku;
 toť ta světlost sviece sluove,
 jenž ot uohně k hvězdám pluove.

1 *vzvědě* zvěděla (t. j. Věhlasnost na své cestě k Stvořiteli) – 2 *pořádně* po pořádku; *povědě* povím – 3 *vzchod* východ; *Subsolamus* východní vítr; latinské názvy větrů, jež zde nechány beze změny, jsou zčeštěny v Klaretově Glossáři v. 170-189 – 4 *Eurus* jihovýchodní vítr; *Vulturnus* jihovýchodní vítr – 5 *odpad* západ; *Zefierus* západní vítr – 6 *Africus* jihozápadní vítr – 7 *podlé* vedle; *Auster* jižní vítr; *Notus* jižní vítr – 8 *Aquillo* severovýchodní vítr – 9 *Circius* severozápadní vítr; *Boreas* severovýchodní vítr; *Stylo* název větru blíže neurčitelný – 11 *obapol* s každé strany, spolu – 12 *cardinales* stěžejní, hlavní – 13 *collaterales* poboční, průvodní – 17 *povětrie* vzduch – 18 *obrazie sě* odrazil se – 20 *miesti sě* motati se – 21 *třiesti sě* třásti se – 23 *volenie* vůle – 24 *ot vzchod Sluncě* od východu slunce – 25 *zděje* učiní – 26 *otvodí* odvádí – 31 *smucuje* zarmucuje – 39 *zvracuje* obrací, ničí – 49 *vzdieti* učiniti – 52 *kromě ač* leda že – 55 *spieše* rychleji, dříve – 56 *tráti* trvati – 61 *pojide* zašla – 65: každá má svůj čas – 66 *máta* (duál) mají – 69 *Venus* Venuše – 72 *obláštnost* zvláštnost – 76 *okolností* kruhem, po obvodu – 78 *jednot* najednou, zároveň; *moří* hubí, ničí – 81 *svrchována* dokonána – 85 *schodí* schází, ubývá – 87 *běh* dráha – 95 *vejvodí* vévodí, je nahoře – 99 *přirozenie* přirozenost – 100 *dvě létě* (duál) dva roky – 102 *zvieřidlničě* zvířetnice, večernice – 108 *vláštnost* zvláštnost – 118 *v svéj* v jeho vlastní – 124 *vlášči* zvláštní – 128 *jedno jen* – 132 *blížež, blížež* přivívá víc a více se přibližuje – 135, 137 *zbývati, zbude* pozbývati, pozbude – 139 *vzimati* přijímati – 145 *čistec* cín – 148 *brodí* brodí se – 164 *čin* způsob, tvar – 171 *zpravuje* dělá, řídí, vede – 172 *řemeslo* práce; *opravuje* řídí – 177 *vzníti* vzejíti, zmoci se – 182 *okolnost* kruh, obvod, okolí – 183 *opak* nazad, opačným směrem – 184 *firma-ment* obloha; *stěži* táhne za sebou – 187 *povslun* po světle – 193 *zdřískati sě* rozbíti se – 195 *jenž* kterou – 196 *rozvlak* obměškání – 197 *bez rozpaku* neprodlené – 198 *ot Měsiece*... *zřiece* hledíme-li od měsíce – 199 *když* kde; *sviece* světlost, záře – 200 *Ether* jméno hvězdy blíže neurčitelné – 204 *ny* nás – 212 *Yades* (vl. *Hyades*) skupina hvězd v hlavě Býka – 213 *Pliades*

Kuřátka – 214 Zodiak Zvířetník – 226 přirození přirozenost, povaha – 230 vyniká vychází – 234 sprostní prostí, neučení – 242 mní domnívá se – 243 na spadení byly byly na spadnutí, mohly spadnout – 250 hodí se jeho zasáhne ho, trefí

EZOP

Středověk znal starověké řecké ezopské bajky jen prostřednictvím latinského zpracování Phaedrova, jež bylo v 10. století převedeno v prózu a z ní znovu zveršováno ve 12. století tak řečeným Anonymem. Obou těchto versí, prozaické i veršované, použil asi v polovině 14. století český básník k svému veršovanému zpracování, v němž leckdy vztahuje mravní naučení na soudobé české poměry. Velmi zajímavý je zejména obsáhlý úvod, rozvíjející myšlenku, že pokles záliby v básních souvisí s všeobecným dobovým úpadkem Ctnosti, nad níž naprosto zvítězilo Lakomství. Myšlenka vylíčit alegoricky boj ctností s neřestmi není ovšem nikterak původní, ale zajímavá je tu její aplikace, kterou lze nejlépe pochopit jako dílo básníka z povolání.

(ÚVOD)

- Platno nenie již pravenie,
neb již tak poslušno nenie
jakožto za dávného věka,
kdaž skládanie byla dieka.
5 Již lidé nic jiného nedbají,
jedinét bohatstvie hledají,
jenž jesti ctným mravóm potupa
a do pekla náhlá sstupa.
10 Již ten, ktož peněz má dosti,
ten jesti dóstojen ctnosti.
Lakomstvie již Ctnost pobilo,
a ji v svú moc porobilo
bojem silným. Pravi tobě,
že Ctnost již leží jako v hrobě.
15 O tom boji vám povědě
málo, což svým smyslem vědě.

- Lakomstvie se rozplodilo,
jenž Ctnosti podrobena bylo.
Srdci jeho Hněv odola;
20 tuž hned na vojnu zavola,
proti Ctnosti válku vzbudi,
posla po své všecky l'udi.
Křivda k Hněvu se přitoči,
po všech zemiech list potoči